Hoe het pacifisme verdween uit Nederland

"Er bestaat geen goede oorlog en er bestaat geen slechte vrede," sprak Benjamin Franklin, een van de oprichters van de Verenigde Staten, in 1775. Een citaat dat graag door pacifisten wordt aangehaald. Om de Amerikaanse onafhankelijkheid te bereiken werd kort daarna een oorlog gevoerd die vele tienduizenden levens kostte.

De internationale geschiedenis kent weinig conflicten die zonder oorlog zijn opgelost. Behalve Groenland was geen land ter wereld nooit bij een oorlog betrokken. De gruwelijke beelden van oorlogsgeweld in het Midden-Oosten en Oekraïne leiden slechts tot één conclusie: vrede is verder weg dan ooit. Toch zijn ze er nog: pacifisten die ervan overtuigd zijn dat wapens niets oplossen. Maar het zijn inmiddels eenzame individuen die er vaak liever het zwijgen toe doen uit angst voor gek te worden versleten.

In Nederland telde de antimilitaristische beweging in 1917 25.000 leden. Na de Eerste Wereldoorlog waren de sociaaldemocraten het erover eens dat arbeiders zich nooit meer zo tegenover elkaar moesten laten uitspelen. Een petitie tegen de omstreden Vlootwet werd door twee derde van de bevolking ondertekend en leidde tot de val van het kabinet-Ruijs de Beerenbrouck. 'Wij willen geen vloot. Wij willen geen bewapening! Heel de wereld *krimpt nog van de gevolgen van den oorlog en wij zeggen: dát nooit meer!'*

In 1957 werd de PSP opgericht, de Pacifistische Socialistische Partij, die in de jaren zestig goed was voor vier zetels in de Tweede Kamer. In topjaar 1973 telde de partij 4871 leden, maar de populariteit nam geleidelijk af. Bij de verkiezingen in 1977 eindigde de PSP met lijsttrekker Bram van der Lek met één zetel. Zijn opvolger Fred van der Spek deed het beter en scoorde in 1981 en '82 drie zetels, Andrée van Es, het laatste PSP-boegbeeld, haalde in 1986 één zetel. In 1990 ging de PSP met de progressieve bondgenoten CPN, PPR en EVP verder als GroenLinks. De bezorgde achterban die vreesde dat de roep om principiële geweldloosheid zou verstommen op het Binnenhof, kreeg gelijk: pacifisme in de politiek bestaat niet meer.

'Een pacifist krijgt pas gelijk als de oorlog voorbij is'

Principieel afwijzen van elke vorm van geweld lijkt bijna niet meer vol te houden in een tijd waarin de wereld wordt opgeschrikt door terroristische aanslagen, raketaanvallen en oorlogsretoriek. Toch zijn ze er nog: idealisten die oprecht geloven in de kracht die het gebroken geweertje uitstraalt.

door MIRJAM BARTELSMAN

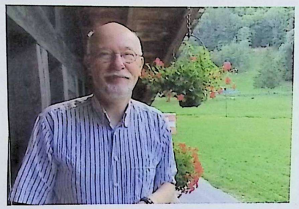

'Wij wijzen geen schuldige aan'

Henk Baars (1953), voorzitter Kerk en Vrede

Er is één moment geweest dat ik op een ledenvergadering heb uitgeroepen dat we onszelf misschien beter konden opheffen. Maar daar kwam zo veel protest tegen, dat ik dat meteen heb ingetrokken. Wij zijn de *oudste vredesorganisatie van Nederland, volgend jaar vieren we ons eeuwfeest.* We hebben meer dan duizend leden en we zien onszelf als het geweten dat bij veel meer mensen aanwezig is, maar waarnaar bijna niemand meer wil luisteren. Als ik in gezelschap zeg dat oorlogen nergens toe leiden, dat onderhandelen meer oplevert dan vechten, is bijna iedereen het met me eens. En toch wordt een pacifistisch standpunt afgedaan als naïef en onrealistisch.

Hamas richt een bloedbad aan in Israël. Maar inmiddels zijn er veel meer Palestijnen dan joden vermoord. Daar sta je dan als pacifist. Ik kan natuurlijk zeggen: heb uw vijand lief. Of: keer hem de andere wang toe. Daar luistert niemand meer naar. Als er een oorlog is uitgebroken, ben je als pacifist te laat. Dan is gebeurd waar je steeds voor gewaarschuwd hebt. Maar ik zal een praktischer antwoord geven. Israël wil Hamas nu helemaal uitschakelen. Dat is volstrekt onmogelijk, dat gaat nooit lukken; dat is pas echt onrealistisch en naïef. De realiteit is dat deze strijd tot nog veel meer doden zal leiden, aan beide kanten. Het lijkt wel een sacraal geloof om te denken dat geweld als reactie op geweld de enige oplossing is. Geweld is nooit een oplossing, nooit!

Wij wijzen geen schuldige aan. Als je zegt dat je moet kijken naar de context van het conflict, naar de geschiedenis van deze oorlog, krijg je al woedende reacties van een deel van de joden in Nederland. Wij zeggen: probeer te bedenken wat je wilt bereiken en handel daarnaar. Dan moet je wel tot de conclusie komen dat alleen aan de onderhandelingstafel resultaten kunnen worden bereikt. En dan moet je natuurlijk concessies doen. Er is nog nooit een oorlog beëindigd met de belofte dat al het veroverde gebied volledig wordt teruggegeven.

Wat er nu in het Midden-Oosten moet gebeuren? Dat is een bizarre vraag aan een pacifist. Als de oorlog eenmaal is begonnen, is het voor een pacifist te laat. Geweld gebruiken is kennelijk te verleidelijk. De strijdende partijen hebben altijd te weinig inzicht in de oorzaak van conflicten; ze vergissen zich voortdurend in de omstandigheden en de culturen van de tegenstander en onderschatten de giftigheid van ideologieën. Geschiedenis is snel vergeten. Pas als de oorlog voorbij is en duidelijk wordt wat het heeft gekost, krijgt de pacifist gelijk.

Toen de PSP opging in GroenLinks, heb ik nog met een klein groepje geprobeerd om het pacifistische gedachtegoed te bewaren. Ik ben nog steeds lid, maar GroenLinks is een oorlogszuchtige partij geworden. Vanaf het moment dat de partij instemde met militaire missies is het steeds verder bergafwaarts gegaan; helemaal sinds de samenwerking met de PvdA. Eigenlijk is de SP de enige partij die zich nog wel eens kritisch over wapenleveranties uitlaat."

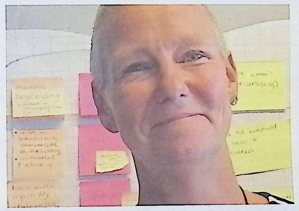

'De pacifistische beweging is inderdaad dood'

Daphne van der Werf (1970), hoofd Onderwijsbureau Sociale Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam

'Waarom ben ik een pacifist? Dat vind ik een rare vraag. Iedereen is toch voor vrede? Dus de goede vraag is: waarom is bijna niemand in Nederland nog pacifist? Of nog beter: waarom is er geen pacifistische partij meer? Al vanaf het moment dat ik mag stemmen, mis ik zo'n partij. Juist nu er op zo veel plekken in de wereld oorlog wordt gevoerd, nu er zo veel geweld wordt gebruikt, nu er zo veel mensen sterven, juist nu zie je dat die oorlogen niets oplossen. Oekraïne, Israël: overal een vicieuze cirkel van geweld.

Nee, ik kom niet uit een pacifistisch nest. Mijn moeder had liever een kruisraket in de tuin dan een Rus in de keuken en mijn vader was van het CDA. Ik was puber in de jaren tachtig en ik koos waarschijnlijk bewust een andere weg dan mijn ouders. Helaas was ik er nog niet bij toen in 1981 ruim 400.000 mensen in Amsterdam demonstreerden tegen de plaatsing van kruisraketten, en twee jaar later in Den Haag nog 100.000 demonstranten meer. Ik neem aan dat de meeste demonstranten niet alleen tegen kernwapens waren, maar tegen alle wapens. Als je eenmaal met wapens een oorlog begint, wordt licht geschut al snel zwaarder geschut, en als verdedigingswapens niet helpen, gaat men over op aanvalswapens. Je kunt niet een beetje tegen oorlog en wapens zijn en ook niet een beetje pacifist. Ik begrijp nog steeds niet waar al die mensen die toen de straat opgingen zijn gebleven. In 1982 had de PSP nog drie zetels. Waar zijn die mensen? Toen ik in 1989 voor het eerst mocht stemmen, bestond de PSP niet meer. Daar baalde ik echt van. Ik weet niet meer wat ik toen heb gestemd, ik denk GroenLinks, maar ik vond dat het pacifistische geluid daar al snel verstomde. Ik was een enorme fan van Fred van der Spek; hij was van begin af aan tegen de vorming van GroenLinks. Vlak voor de verkiezingen van 1986 moest hij plaats maken voor Andrée van Es en leek zijn politieke carrière voorbij. Dus toen ik hoorde dat hij bezig was met een nieuwe partij, heb ik me meteen gemeld. We hebben samen nog de nieuwe naam bedacht: PSP mocht niet meer, het werd PSP'92.

In het begin hadden we nog redelijk veel aanhang, zeker vier- à vijfhonderd mensen. Daar zaten veel leden tussen die GroenLinks teleurgesteld hadden verlaten. Van der Spek vond het belangrijk dat we zo snel mogelijk weer politiek zichtbaar werden en een zetel in de Kamer zouden krijgen. Daar was nog veel discussie over, want er waren toen nogal wat anarchisten onder de aanhang. We hebben overal aan meegedaan. Eerst de verkiezingen voor de Tweede Kamer en voor de gemeenteraad in 1994; ik stond als nummer 1 op de lijst van Amsterdam. In 2007 hebben we ons vijftienjarige bestaan gevierd en in 2015 hadden we nog een lijst bij de Provinciale Statenverkiezingen en bij de Waterschappen. Maar nergens haalden we een zetel.

Daarna is de meeste aanhang afgehaakt. Ik ben al die tijd actief geweest, maar toen de club echt niets meer voorstelde, heb ik besloten dat ik beter iets anders kon gaan doen. Fred van der Spek heeft ooit in een interview gezegd dat het pacifistische gedachtegoed met hem zou sterven. Hij overleed in 2017. Natuurlijk zijn er in Nederland nog een paar pacifisten, maar de pacifistische beweging is inderdaad dood."

'Op deze manier krijgen we een derde wereldoorlog'

Frans Saris (1942), natuurkundige, gepensioneerd directeur kerncentrale Petten.

'Je moet een pacifist geen commentaar vragen tijdens een oorlog. Ik vind het net als iedereen gruwelijk, verschrikkelijk, afschuwelijk wat in het Midden-Oosten gebeurt. Ik zou er met een witte vlag willen staan en roepen dat iedereen de wapens moet neerleggen. Pacifisme is bedoeld om oorlog te voorkomen. Die kansen zijn er geweest, maar nu is het te laat.

Ik ben mijn hele leven al pacifist, maar tegenwoordig zeg ik dat niet meer hardop, want dan word je gezien als een zonderling. Is de hele wereld gek behalve ik, of andersom? Als kind van tweeënhalf maakte ik op de arm van mijn oma mee dat in Amsterdam het gebouw van de Duitse Sicherheitsdienst werd gebombardeerd, het hoofdkwartier van de Gestapo, in wat nu de Gerrit van der Veenstraat heet. Wij moesten de schuilkelders in. Er werden in de straat ook woonhuizen geraakt. Er vielen 69 doden. De verschrikkingen van de oorlog heb ik toen al gezien. Het dreunen van bommen, huilende mensen in de schuilkelder. Dat heeft diepe indruk gemaakt. In de jaren zestig heb ik meteen op de PSP gestemd. Later hoorde ik van mijn vrouw vreselijke verhalen over haar ervaringen in het Jappenkamp. Daarna maakte ik me als fysicus grote zorgen over de nucleaire wapenwedloop. Dat heeft allemaal grote invloed gehad op mijn visie op oorlog.

Ik denk dat de algemene mening overheerst dat we ons veilig kunnen voelen dankzij onze bewapening. Militair is het Westen oppermachtig en dat maakt dat de meeste mensen zich veilig voelen achter een schild van wapens. Maar het is juist andersom. Omdat de meeste mensen zich niet veilig voelen, gaan ze zich bewapenen. Je moet eens een bezoek brengen aan het militair museum in Soesterberg, Dan krijg je een rondleiding langs al het defensiemateriaal waarover we beschikken. Aan het eind van de expositie staat in bloedrode letters: het doel van oorlog is vrede. Dat is toch verschrikkelijk? Maar het is de westerse zienswijze. De werkelijke reden voor oorlogsvoering is macht.

We zijn niet opgevoed met vrede; we zijn opgevoed met oorlog. In mijn tijd was er nog dienstplicht. Wij weten niet hoe je vrede moet maken. Waarom zijn daar geen discussies over? Jij zegt: ik ben na de Tweede Wereldoorlog geboren en ik heb nog nooit een oorlog meegemaakt. *Dat zie je toch echt verkeerd. Het militarisme viert hoogtij. Nederland is al jaren in oorlog. Alleen noemen we het geen oorlog meer, maar missies. Libanon, Bosnië, Irak, Somalië, Mali, Afghanistan, Libië, en dat zijn nog lang niet alle militaire missies waaraan Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog heeft meegedaan of nog steeds meedoet.*

Ik ben nooit actief geweest in de politiek, maar toen de PSP nog bestond, was dat mijn partij. Toen Femke Halsema fractievoorzitter was van GroenLinks, heb ik haar in een mail gevraagd hoeveel pacifisten er nog in haar fractie zaten. Nooit een antwoord op gehad.

En dan moeten we het natuurlijk nog hebben over de wapenleveranties aan Oekraïne. Iedereen, links en rechts, is ervan overtuigd dat Zelenski gesteund moest worden na de aanval van Rusland. Maar waarom was dat logisch? Toen Poetin in 2014 de Krim binnenviel, stuurden we geen wapens. Toen Poetin in 2022 Donbas binnenviel, stuurden we wapens. Is de situatie in Donbas nu beter dan in De Krim? Donbas is platgebombardeerd, onbewoonbaar. Wat is het einde?

Ik vind dat het gevaar van een derde wereldoorlog zwaar wordt onderbelicht. De verdediging van mensen die voor wapenleveranties zijn, vind ik erg kortzichtig. Het was een illusie dat het een korte oorlog zou worden. Elke dag escaleert de oorlog verder. Miljoenen mensen worden het slachtoffer. Niemand kan deze oorlog winnen, niemand kan deze oorlog verliezen. De Navo kan deze oorlog niet verliezen; daarvoor zijn we te sterk; daarvoor hebben we te veel wapens, daardoor hebben we te veel macht. Maar ook Rusland kan de oorlog niet verliezen. Op het moment dat Poetin op zijn rug komt te liggen, gaat hij natuurlijk nucleaire wapens gebruiken. En zo krijgen we als het op deze manier doorgaat een derde wereldoorlog."

FOTO NATIONAAL ARCHIEF/ROB BOGAERTS

14 december 1985: Fred van der Spek verlaat voortijdig het PSP-congres, omdat Andrée van Es is gekozen tot lijsttrekker.